

Jiráň, L. – Venclová, N. (eds.). 2007–2008. *Archeologie pravěkých Čech*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd¹

Rudolf Havelka, FF MU, Ústav religionistiky a UHK, Katedra archeologie

Úvod

Smyslem takřka patnácti set stránkového kompendia *Archeologie pravěkých Čech* je poskytnutí nové syntézy archeologického poznání pravěku Čech. Od vydání poslední syntézy českého pravěku, v řadách studentů archeologie notoricky známých a z mnohých městských knihoven „ztracených“ *Pravěkých dějin Čech*² (dále jen PDČ), uplynulo více než třicet let. Za tuto dobu bylo „díky“ stavebnímu rozvoji a zavedení nových prospekčních metod nashromážděno množství nového archeologického materiálu hodného publikování. Jako další důvod k publikování nové syntézy uvádějí editoři řady nutnost přeformulování interpretací archeologických dat starších, neboť interpretace poskytnuté veřejnosti v PDČ jsou poplatné marxistickému pojetí dějin. A konečně, řada autorů *Archeologie pravěkých Čech* je na sklonku své mnoholeté profesionální kariéry, a tak lze jimi napsané kapitoly chápat i jako shrnutí jejich badatelského úsilí. Mnozí z nich se autorsky podíleli již i na PDČ.

Autoři si vytknuli nelehký úkol pojmut, jakkoliv přehledově, všechny hlavní rysy pravěkých kultur, tedy i rysy symbolicko-náboženské. Právě na statě týkající symbolicko-náboženské roviny pravěkých kultur bude zaměřena tato recenze. Budiž přitom bráno na zřetel, že pro všechny autory jednotlivých částí syntézy je studium pravěké religiozity spíše okrajovým zájmem a toto téma netvoří nosnou část kompendia. Kromě toho byla problematika pravěkých náboženství v nedávné době shrnuta jiným reprezentantem česko-moravské archeologické obce Vladimírem Podborským.³ Přesto by mělo jít o reprezentativní statě dostatečně postihující to podstatné, co lze říci o náboženských systémech pravěkých kultur na našem území, a proto by nebyla na místě přílišná shovívavost.

Ke struktuře a formě *Archeologie pravěkých Čech*

Archeologie pravěkých Čech je kompendiem osmi samostatných svazků, z nichž každý byl napsán jiným kolektivem autorů.⁴ Rámcově je vnitřní struktura svazků relativně jednotná, s přihlédnutím ke specifickým daných období. Skládá se z obecného úvodu, pojednání o hlavních archeologických pramenech pro studium

¹ Počet stran a ISBN neuvádím z důvodu samostatnosti jednotlivých svazků řady.

² Radomír Pleiner, Alena Rybová (eds.) 1978. *Pravěké dějiny Čech*. Praha: Academia.

³ Vladimír Podborský 2006. *Náboženství pravěkých Europeanů*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie FF MU.

⁴ Martin Kuna (ed.) 2007. *Archeologie pravěkých Čech 1, Pravěký svět a jeho poznání*; Slavomil Venc (ed.) 2007. *Archeologie pravěkých Čech 2, Paleolit a mezolit*; Ivana Pavlů (ed.) 2007. *Archeologie pravěkých Čech 3, Neolit*; Evžen Neustupný (ed.) 2008. *Archeologie pravěkých Čech 4, Eneolit*; Luboš Jiráň (ed.) 2008. *Archeologie pravěkých Čech 5, Doba bronzová*; Natalie Venclová (ed.) 2008. *Archeologie pravěkých Čech 6, Doba halštatská*; Natalie Venclová (ed.) 2008. *Archeologie pravěkých Čech 7, Doba laténská*; Vladimír Salač (ed.) 2008. *Archeologie pravěkých Čech 8, Doba římská a stěhování národů*.

daného období (většinou jde o odstavce věnujících se hlavním lokalitám), chronologie, charakteristiky sídlišť a ekonomiky, dále typů pohřebního ritu, jakož i míst „jiných“ rituálních praktik (poslední dvě témata jsou v některých svazcích shrnuta do kapitoly „Rituální aktivity a areály“). Svazky uzavírají kapitoly „Společnost“, „Kontakty“ a „Význam kultury, evropský kontext“. Této struktuře se samozřejmě vymyká první, teoreticky pojatý svazek *Pravěký svět a jeho poznání* a dále svazek *Eneolit a Doba římská a stěhování národů*. V případě *Eneolitu* je příčinou „anomality“ patrně výraznější teoretická platforma, na níž editor se spoluautory pracuje, v případě *Doby římské a stěhování národů* uvádějí autoři jako důvod odchylnosti nezbytnost pojednání o historických pramenech, neopominutelných při studiu tohoto období.

Všechny svazky pak používají desetinné, někdy až čtyřmístné, číslování kapitol a subkapitol. Toto usnadňuje rychlou orientaci ve svazcích, ale dává celému dílu charakter skript (viz níže).

Všechny svazky obsahují barevné fotografie a kvalitní černobílé kresby. Vybaveny jsou bohatým soupisem použité literatury, chybí však rejstříky. Tyto ovšem nejsou nutné díky přehlednému členění kapitol a subkapitol. Knihy mají pevnou vazbu a jsou vytištěny na křídovém papíře.

Pravěký svět a jeho poznání

V první části tohoto svazku „Vymezení archeologie“ (1) čtenář nalezne zhuštěnou formu knihy Evžena Neustupného, předního teoretika české archeologie, *Metoda archeologie*⁵. Ač přímo nesouvisející s náboženstvím, je tato stať důležitá pro uvědomění si charakteru archeologického pramene, jeho vzniku a postdepozicičních procesů, dále archeologické metody a teorie. Krátké odstavce jsou věnovány i hlavním paradigmatům v archeologii.

Druhá část svazku je věnována tématu „Přírodní prostředí Čech a jeho vývoj“ (2). Zvláště zajímavou subkapitolou je „Interakce člověka a prostředí“ (2.3.3) z pera Petra Pokorného a Dagmar Dreslerové. Je zde plně překonán stereotyp separace sféry přírodní a kulturní. Vztah mezi nimi je zde chápán jako koevoluční. Posun oproti starším názorům je patrný také v otázce „kulturnosti“ krajiny v mezolitu, resp. v míře, v jaké mezolitické společnosti ovlivňovaly krajinu, v níž žily. Dle nových poznatků bylo toto ovlivnění značné a krajina byla exploatována a tedy přeměňována poměrně intenzivně. V dřívější literatuře poplatné marxisticko-engelsovskému pojetí vývoje společnosti byl primát v aktivním ovlivňování krajiny přisuzován až prvním společnostem zemědělským, tedy společnostem neolitickým. Bohužel nejsou aktuální myšlenky této části hlouběji reflektovány v částech pojednávajících o konkrétních pravěkých kulturách, což nutně ubírá na plastičnosti vytvořeného obrazu těchto kultur.

Přes fyzicky antropologickou kapitolu „Člověk v pravěku“ (3) se dostáváme k, pro nás v jistém smyslu podstatnější, kapitole „Metody archeologického výzkumu“ (4), zejména pak k subkapitole „Společnost a svět idejí“ (4.4) z pera Martina Kuny. Tato subkapitola se skládá z částí „Ekonomika a společnost“ (4.4.1), „Symbolické systémy“ (4.4.2) a „Etnicita pravěkých společností“ (4.4.3). „Symbolickým systémům“ je věnováno šest odstavců. Tato část, od níž by si mohl zájemce

⁵ Evžen Neustupný 2007. *Metoda archeologie*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk.

o archeologickou teorii studia pravěkých náboženských systémů slibovat nejvíce, pojednává striktně o symbolických významech artefaktů, resp. o jejich aktivní roli v sociální realitě. Pohled na tuto problematiku je zde explicitně postprocesuálního ražení, které akcentuje význam sociální interakce ve vývoji společností více nežli význam nutnosti adaptace na měnící se přírodní prostředí. Tento posun lze uvítat, ačkoliv se opět v dalších textech o konkrétních archeologických kulturách nijak neprojevuje. Lze litovat, že v této subkapitole není *nijak* pojednáno o teorii studia pravěké religiozity, což, jak bude ukázáno níže, vede k rozpačitým výrokům o náboženství v dalších kapitolách edice.

První svazek uzavírá kapitola „Hospodaření s archeologickým dědictvím“ (5), opět z pera Martina Kuny. U této uvítáme upozornění na důležitost role archeologických nemovitých památek v krajině a jejich ochrany. Naopak chybí očekávaná reflexe toho, jaké místo archeologie zaujímá v současné společnosti a jaké hodnoty jí poskytuje anebo by poskytovat měla.

Paleolit a mezolit

Druhý svazek edice *Paleolit a mezolit* je dílem Stanislava Vencla a zesnulého Jana Fridricha (kapitola „Nejstarší, starý a střední paleolit“). Řazení kapitol je pochopitelně chronologické, se strukturou subkapitol úvod – hlavní prameny – chronologie – sídlení a obživa – materiální kultura – stopy rituálního chování – kontakty. Přestože bychom neměli přeskočit ani ostatní části, vzbuzují v religionistovi největší očekávání části „Stopy rituálního chování“.

Před samotnou první částí pojednávající přímo o ritualizovaném chování s názvem „Rituály a ritualizované chování ve starém a středním paleolitu“ (2.9) uvítá zájemce o evoluční psychologii několik odstavců s názvem „Význam studia kamenné štípané industrie pro poznání myšlení a chování nejstarších zástupců rodu *Homo*“ (2.8.6). V samotné části „Rituály...“ autor na příkladu 400 tisíc let starých rozbitých lebek rodu *Homo Erectus* z naleziště Bilzingsleben a na příkladu středopaleolitických (tedy neandertálských) „hrobů“ postuluje „[...] tvrzení, že od konce starého paleolitu lze důvodně předpokládat složitý duchovní život tehdejších lidí, zejména patrný u neandertálců.“ (47). Toto tvrzení je velmi problematické, a v případě *Homo Erectus* snad až zavádějící.⁶ Podobná obecná tvrzení zřetelně ukazují na problematičnost vyvozování závěrů jen z vždy problematicky interpretovatelných archeologických struktur, bez solidnější teoretické opory, kterou mohou poskytnout např. poznatky evoluční psychologie anebo kognitivních věd.

V části „Rituální chování“ (3.5.4), již z pera Stanislava Vencla, obecně pojednávající o situaci v mladém paleolitu (dále rozvedeno v částech o konkrétních kulturách), se čtenář dozvídá o chudosti pramenů české provenience dokládajících „neutilitární aktivity“. Závěrečné konstatování naznačuje až – neoprávněnou – rezignaci na poznání této sféry: „Všechny stopy po neutilitárních aktivitách ovšem představují jen nepatrné materiálně dochované fragmenty tehdejší duchovní kultury, jejímuž pochopení brání jak absence dochovaných hmotných ekvivalentů

⁶ Srov. např. Merlin Donald 1991. *Origins of the Human Mind. Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Steven Mithen 1996. *The Prehistory of the Mind: A Search for the Origins of Art, Science and Religion*. London: Thames and Hudson.

projevů tehdejšího myšlení, představ, víry, obřadů, tak – a to především – jejich zásadní ideová, naší kulturní tradici cizí odlišnost.“ (58)

V částech pojednávajících o rituálním chování v aurignacienu (3.6.3.6), gravettieniu (3.7.1.6) a magdalenieniu (3.8.2.6) se čtenář také mnoho nového nedozvídá a pro chudost českého nálezového fondu pro tato období se autor uchyluje k všeobecným črtům na podkladě moravského, resp. francouzského materiálu. K situaci v pozdním paleolitu se autor nevyjadřuje vůbec.

Tato situace, která se do značné míry projevuje i v příslušných částech dalších svazků, ukazuje na problematičnost snahy činění závěrů na základě uměle geograficky předdefinovaného nálezového fondu. Snad by bylo bývalo lépe, kdyby autoři tyto části pojali geograficky širěji, anebo se omezili na výčet „neutilitárních“ uměleckých artefaktů a „zvláštních“ struktur a vůbec neopakovali málo informativní klišé. Pro zájemce o český psaný přehled pojednávající o duchovním rozměru paleolitických kultur lze tak stále doporučit především dílo Jiřího Svobody *Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*.⁷ a dále pak některé ze studií Martina Olivy⁸.

Ve „Stopách rituálního chování“ pro evropský mezolit (5.3.4) se setkáváme s protichůdnými výroky. Autor otevírá následovně: „Výtvarné projevy mezolitiků se vyznačují omezeným rejstříkem aktivit a převážně tak nízkou estetickou přitažlivostí, že jejich řazení k estetickým či rituálním činnostem může budit až rozpaky“. (128) Zároveň ale upozorňuje na esteticky velmi propracované řezby zvířat a lidí z jantaru a bohatě zdobená pádla (materiál pocházející z Polska a Severní Evropy) a dále na takřka monumentální plastiky ichtyo-antropomorfních tvorů z oblasti kultury Lepenski Vir. Část pojednávající o duchovním životě českého mezolitu (5.5.4) nic informativního nepřináší.

Celkově lze říci, že autor podává obraz duchovního života v mezolitu v až karikované podobě, s níž v nadsázce ironizující právě toto pojetí pracují autoři knihy *Krajina a revoluce*⁹. Autor nicméně připouští, že archeologický obraz je zkeslený a že vyvozování závěrů o duchovním životě pouze na základě „zvláštních“ artefaktů je zavádějící (128).

Dodejme, že výzkum mezolitu byl dlouho opomíjen v celé Evropě a zažívá svou renesanci v posledním desetiletí. Nové výzkumy nutí badatele k zásadnímu přeformulování závěrů o duchovním životě v mezolitu a je škoda, že tyto trendy Slavomil Vencl nereфлекtuje.¹⁰

Neolit

Svazek *Neolit* je společným dílem Ivany Pavlů a Marie Zápotocké. Strukturou se odchyluje zejména rozsáhlou kapitolou „Chronologie“ (3) a k našemu zklamání vynecháním subkapitoly „Rituální chování“, která je nahrazena subkapitolou „Kulturní předměty“ (5.7). Zmínky o rituálním chování tak jsou, kromě jmenované

⁷ Jiří Svoboda 1999. *Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno.

⁸ Viz např. Martin Oliva 1996. „Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu. *Archeologické rozhledy* 48, 353–383; Týž 2003. „K významu akumulací mamutích kostí aneb ‚věda‘ s rozumem v koncích“. *Archeologické rozhledy* 55, 227–271.

⁹ Jiří Sádlo et al. 2005. *Krajina a revoluce*. Malá Skála: Nakladatelství Malá Skála, 23–35.

¹⁰ Viz např. Lars Larsson et al. (eds.) 2003. *Mesolithic on the Move*. Oxford: Oxbow Books; Geoff Bailey – Penny Spikins 2008. *Mesolithic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

subkapitoly, roztroušeny po subkapitolách „Rondely“ (4.5), „Společnost“ (7) a kapitole „Význam neolitu v evropském kontextu“ (9).

Pro archeologické období neolitu, v němž je již duchovní život lépe patrný – a to i v českém nálezovém fondu – vynechání kapitoly pojednávající přímo o tomto překvapuje, ačkoliv dodejme, že např. nálezový materiál moravský (zejména pak pro pozdně neolitickou kulturu moravské malované keramiky) je nesrovnatelně bohatší.

Co se rondelů týče, je zajímavý názor uvádějící, že reprezentují první pokus o centralizaci organizace neolitické společnosti (v Čechách se jedná o kulturu s vypíchanou keramikou), který patrně selhal, neboť existence rondelů (pro neolit) je prokázána jen pro několik desítek let. Další interpretační pokusy autorek o funkcích rondelů klesají opět ke klišé: „Sakralizované místo zde mohlo přetrvávat dlouhá staletí nebo tisíciletí bez přímých archeologických dokladů až do naší současnosti (...) V širším kontextu jsou mladoneolitické rondely ve střední Evropě považovány za předobraz kruhových staveb na Britských ostrovech, ale i některých megalitických staveb v západní Evropě. Souhrnně se dnes studují jednotlivé prvky jako součást sociokulturní architektury, která byla významnou součástí pravěkých společností.“ (61)

Subkapitola „Kulturní předměty“ je v podstatě výčtem antropomorfních a zoomorfních plastik a dále zvláštních výzdob misek, oboje z prostředí kultur s lineární keramikou a vypíchanou keramikou. Interpretace se omezuje na konstatování, že „předměty nejspíše sloužily k rituálním (kulturním) účelům.“ (82) Symbolickým rozměrem materiální kultury se autorky nezabývají ani v následující subkapitole „Pohřbívání“ (6.1 a 6.2), a to ani u předmětů, jejichž symbolický rozměr je patrný, jako například u spondylového šperku (v českém prostředí vzácného). Celkově rozpačitý dojem z tohoto svazku z hlediska zájmu o symbolicko-náboženský rozměr pravěkých kultur nevylepšuje ani subkapitola „Společnost“, která pojednává spíše o sociální struktuře nežli o jejích náboženských nebo alespoň ideologických rozměrech. V kapitole „Význam neolitu v evropském kontextu“ se autorky uchylují opět pouze k obecným, stokrát opakovaným konstatováním: „Studiu neolitického kultu, resp. náboženství, byla věnována již značná pozornost (...), naše poznatky však v tomto směru zůstávají pouze na velmi obecné úrovni. (...) Univerzálním božstvem byla zřejmě Velká matka, dárkyně úrody a plodnosti.“ (s. 107)

Uzavřeme, že nosnou část tohoto svazku představuje kapitola věnující se relativní chronologii, a přikročme raději k *Eneolitu*.

Eneolit

Eneolit je společným dílem Evžena Neustupného (jako editora svazku), Miroslava Dobeše, Jana Turka a Milana Zápotockého. Tento svazek se odlišuje od svazků ostatních v několika ohledech. Jednak se pro zvláštnost probíraného období liší strukturou a dále pak silnějším důrazem na teoretické zázemí díla. Zároveň se jedná o nejrozsáhlejší přehled českého eneolitu.

Vypisovat celou strukturu díla by bylo k nepotřebě, zhruba je dělena podle období, resp. dílčích kultur s dalšími podrobnostmi probíranými v subkapitolách. Pozornost bude věnována jen mimořádným částem.

První takovouto částí je všeobecná část uvádějící obecně do eneolitu, konkrétně její subkapitola „Společnost a její ideologie“ (1.6) z pera Evžena Neustupného. V části této subkapitoly „Pohřební ritus a společnost“ (s. 25–26)¹¹ autor problematizuje v ostatních svazcích výtčově podaný pohřební ritus, resp. způsob, jak tento odráží sociální realitu. Konstatuje, že pohřební ritus – jako symbolická komunikace – nemusel nutně odrážet společenské vztahy, které symbolizoval. V žádném případě nejde, podle autora, o jednoduchý „obraz“ společenského systému. Dále autor pokračuje statí „Artefaktová paměť“ (s. 26), v níž upozorňuje na význam existence prvních „monumentálních památek“, především mohyl, které zakládaly svou trvanlivostí a stálostí *de facto* pojem (mytické) minulosti a protikladně i budoucnosti. Dále přichází autor s důležitým konceptem významu vertikality v ideologii eneolitu, ve stejnojmenné statí (s. 26). Autor ukazuje, že struktury výrazně porušující horizont všedního života, ať již směrem dolů, či nahoru, mají často symbolický význam, ať již jde o hrobovou jámu anebo naopak mohylu, artefakty ponořené pod vodu, či ponechané na vrcholcích hor. O dalším důležitém fenoménu symbolické úrovně života v eneolitu pojednává Neustupný ve statí „Rituální válečnictví“ (s. 26–27). Na archeologickém materiálu ukazuje, že ani opevnění, ani zbraně nevykazují rysy, z nichž by bylo možno usuzovat na primárně utilitární charakter „válečných“ střetnutí v eneolitu. Autor se kloní k názoru, že ozbrojené střety měly spíše ráz ritualizovaného chování.

Za pozornost stojí dále zejména subkapitola „Společnost a symbolika časného eneolitu“ (2.7), taktéž z pera Evžena Neustupného, v níž pojednává o „megalitickém souboru“ časného eneolitu, který vykazuje hlavní rysy v podobě předmegalitických a megalitických hrobů, fortifikací, sekeromlatů a eneoliticko-bronzového keramického komplexu. Je škoda, že autor byl nucen pojmout tuto subkapitulu stručně, avšak zájemce o tuto problematiku odkazuje na velké množství další literatury.

Další subkapitoly pojednávající o archeologických stopách rituálních praktik v eneolitu již tak zajímavé a teoreticky relevantní nejsou, jde opět spíše o výtčy „zvláštních“ artefaktů a struktur.

V celkovém pohledu je však možné říci, že tento svazek je koncipován na velmi solidním teoretickém základě, na němž jsou autoři – a především Evžen Neustupný – schopni vybudovat plastický a komplexní obraz života v eneolitu (jak jen omezený rozsah svazku dovoluje), v němž není násilně oddělena rovina „všedního“ a „symbolicko-náboženského“. Navíc se zdá, jako by bylo dílo psáno s větší chutí a zápalem, nežli některé jiné svazky edice. Toto lze říci v plné míře i o částech zabývajících se symbolickými aspekty kultury, které mnohdy v ostatních svazcích působí tak, že autoři mají problém je naplnit. V *Eneolitu* tyto části naopak přetékají.

Protože je tato recenze již v tomto místě poněkud dlouhá (ačkoliv přiměřeně rozsahu recenzované edice), budeme se věnovat následujícím třem svazkům *Doba bronzová*, *Doba halštatská* a *Doba laténská* méně zevrubně.

¹¹ V této části jsou uvedeny čísla stran z důvodu méně detailního desetinného číslování subkapitol.

Doba bronzová

Na svazku *Doba bronzová* se podílelo větší množství autorů, uveďme tedy jen, že vznikl za editorské péče Luboše Jiráně. Kromě úvodu se svazek rozpadá do tří logických částí pokrývajících starší dobu bronzovou (únětická kultura), střední dobu bronzovou (mohylová kultura) a mladší dobu bronzovou (kultury popelnicových polí). Vnitřní strukturace částí je jednotná, zahrnující dějiny bádání, hlavní prameny, chronologii, sídlení, artefakty, rituální aktivity a areály, společnost, kontakty a evropský kontext.

Značnou část „Rituálních aktivit a areálů“ zabírají subkapitoly věnující se pohřebnímu ritu, dále je pak pojednáno o symbolickém významu depotů, kultovních předmětech a kultovních místech.

V subkapitole pojednávající o pohřebním ritu únětické kultury (2.6.1) se autoři pozastavují nad symbolickým významem skrčeného uložení koster do hrobů a nad fenoménem vylupování hrobů. Nelze však říct, že by poskytovali jakoukoliv propracovanější interpretaci těchto jevů. Subkapitolám „Odras rituálních aktivit v některých depotech“ (2.6.4) a „Kultovní předměty“ (2.6.5) je věnováno celkem šest odstavců. V prvním případě jde o pouhé jmenování depotů z Kozích hřbetů u Horoměřic a Luštěnic u Mladé Boleslavi, ve druhém případě o výčet zoomorfních plastik, zmínku o možném rituálním rozměru bronzových sekeromlatů se žlábkem a o dvou „chlebových idolech“. Subkapitola „Kultovní místa“ (2.6.6) je mírně obsáhlejší. Zmiňuje zvláštní kamennou strukturu ze sídliště v Hostech, možné rituální využití jeskyň Českého krasu, nálezy z míst na hřbetech kopců nevhodných k osídlení a podobně. Hlubší analýza však – nikoliv již překvapivě – chybí. Obraz náboženského života příslušníků únětické kultury nijak nedoplňují ani následující kapitoly.

Stejně neuspokojivě – z religionistického hlediska – jsou zpracovány i obdobné kapitoly věnující se následujícím kulturám doby bronzové. Autorům se přes rostoucí bohatost a pestrost nálezového fondu nepodařilo artikulovat symbolicko-náboženský rozměr kultur tohoto období.

Doba halštatská a Doba laténská

O těchto dvou svazcích pojednáme současně, neboť oba vznikly za editorské péče Natalie Venclové. Členění prvního svazku je podobné členění v *Době bronzové*, nejdříve jsou probírány obecné aspekty období a pak ve vlastních kapitolách specifika dílčích kultur (bylanská, halštatská mohylová, slezskoplatěnická a vývoj v pozdní době halštatské).

Těžisté svazku jednoznačně spočívá ve výrobně-ekonomických rysech popisovaných kultur, tato tematika také zabírá větší část knihy.

Symbolicko-náboženské rovině kultur se věnují subkapitoly „Rituální aktivity a areály“, členěné na „Pohřební areály“ a „Nepohřební rituální areály“. Aníž bychom zabíhali do dalšího, konstatujme pouze, že příslušné části se opět omezují na výčty zvláštních struktur a artefaktů, bez další interpretace kromě kusých výroků jako „Kromě antropomorfních motivů se další motivy na keramice i bronzových předmětech (...) považují za vyobrazení slunce a doklad uctívání slunečního božstva.“ (148) Zájemce o náboženství v době halštatské musí sáhnout

po pestré zahraniční literatuře a pramenný materiál české provenience zasadit do rámce v ní poskytnutého.

Svazek *Doba laténská* se již (až na krátké stati o skupině podmokelské a kobylské) věnuje pouze kultuře laténské, tedy zjednodušeně řečeno kultuře protohistorických Keltů. Zájemce o pravěká, resp. protohistorická náboženství se pochopitelně obrátí především ke kapitole sedmé, „Rituální areály a aktivity“. K jistému překvapení však čtenáře čekají tyto výmluvné, až šalamounské odstavce, které zasluhují plně citování:

Tento oddíl pojednává o laténských pohřebištích, ale i o nepohřebních rituálních aktivitách a areálech. Zahrnuty jsou jen projevy rituálních činností, které jsou nebo byly archeologicky takto explicitně označovány, s případnou diskusí takových závěrů. Podle současného pojetí, zejména britské archeologie, musíme však v pravěku počítat s ritualizací většiny činností, a to i ve sféře každodenního života (...). Z tohoto hlediska by tedy bylo formální oddělování rituálních areálů a aktivit vlastně nepatřičné.

Na tomto místě není probíráno keltské náboženství tak, jak je odrážejí historické a ikonografické prameny; jeho studium se v současnosti potýká s mnoha metodologickými problémy a vyžaduje novou kritiku pramenů (...). Zmíněny jsou pouze potenciální projevy z oblasti religie a ideologie, pokud je archeologické prameny Čech demonstrují. (83)

V následujících subkapitolách se tak na necelých čtrnácti stranách opět setkáváme s popisem pohřebního ritu a výčty mimořádných struktur, areálů a artefaktů s jednovětými „interpretacemi“. Dodejme, že tak slabá schopnost poskytnout alespoň načrtnutý obraz sociální reality, včetně jejího symbolicko-náboženského rozměru, u období, které patří k nejprobádanějším a pramenně nejbohatším, je zarážející. Naproti tomu jsou stati o technologicko-ekonomické stránce laténské kultury mimořádně kvalitní, ale jednostranně svazku dominují, a zkrslují tak komplexní představu o životě keltských etnik na našem území.

Doba římská a stěhování národů

Tento svazek představuje poslední část celé edice a vznikl pod editorskou péčí Vladimíra Salače. Jak editor uvádí v předmluvě, liší se tento svazek od ostatních, a to nejen po formální stránce. Oproti předcházejícím svazkům je autorský tým *Doby římské a stěhování národů* o generaci mladší a nepodílel se (tak jak tomu bylo u mnohých autorů ostatních svazků edice) na vzniku PDC. Specifickou byla i situace, v níž se autoři pohybovali. Jak Vladimír Salač uvádí, archeologie tohoto období trpí hiátem ve zpracování nálezů z 80. a 90. let. Mnohé soubory jsou nezpracované anebo zpracování nepřístupné, další důležité odkryvy právě probíhají. Dalším specifikem svazku je nutnost uvedení písemných pramenů a překročení v jiných svazcích až příliš striktně dodržovaného horizontu Čech. Přes tato konstatování má dílo takřka shodnou strukturu jako svazky ostatní a kvalitou zpracování, dle našeho názoru, mnohé z nich přesahuje.

O symbolickém rozměru kultur tohoto období je opět pojednáno v kapitolách „Pohřbívání a jiné rituální projevy“ (3.5; 4.5; 5.7), zvláště pro starší dobu římskou, mladší dobu římskou a dobu stěhování národů. Přes větší plasticitu těchto statí, která je způsobena jednak užitím písemných pramenů a jednak i zmiňováním

zahranických nálezů, nepředstavují tyto statě opět výrazný faktografický, ani teoretický posun v poznání náboženství Germánů a ostatních etnik těchto období.

Za zmínku stojí vynikající zpracování numizmatického materiálu z pera Jiřího Militkého.

Závěr

Nejprve posuďme, zda edice naplňuje ambice jmenované v editorské předmluvě prvního svazku, a sice ambici o prezentaci nového materiálu a o překonání marxistického ideového hávu PDČ.

Pokud posoudíme především materiál vypovídající *primárně* o symbolicko-náboženských projevech v pravěkých kulturách, musíme konstatovat, že zde velké množství zásadních pramenů nepřibýlo. Velké nálezy tohoto druhu byly učiněny již v minulém a předminulém století a nelze předpokládat, že bude nalezen *takový* materiál, který by sám o sobě nějak překvapivě osvětloval náboženskost daného období. Potřebný badatelský posun je tedy zřejmě třeba hledat jinde než pouze v pramenné základně. Nicméně zmiňme pro úplnost v několika slovech tři fenomény, které mají na pramennou základnu (především tu religionisticky relevantní) vliv. Prvním je fakt, že vzhledem ke stavebnímu rozvoji pracuje současná archeologie z valné části na záchranných výzkumech a je jen málo výzkumů s prvotním vědeckým záměrem¹². Tyto výzkumy většinou odkrývají sídlištní plochy a pohřebiště. Výpovědní hodnotu mají vysokou, ale k problematice náboženství nepřímou. Druhým, souvisejícím fenoménem je fakt jisté krize, kterou proběhla česká archeologie v devadesátých letech. Množství velkých výzkumů bylo zastaveno a valná část z již nashromážděného materiálu zůstala doposud nepublikovaná. Posledním fenoménem, z bolestných nejbolestnějším, protože se jedná většinou o religionisticky velmi cenný materiál, je naprosté selhání akademické obce a v širším smyslu celé naší společnosti v problematice zamezení plundrování archeologického fondu amatérskými (a žel i profesionálními) hledači s detektory kovů. Zde se situace nepatrně lepší – osvětou, spíše nežli represí – až v poslední době. Obrovské množství nálezů bylo ukradeno a z toho mála, o čem se archeologové dozvěděli, je dále publikovatelný jen zlomek (z důvodu neznámých nebo nejistých nálezových okolností).

Shrneme-li, exkavovaný materiál přibýl, ale naši znalost, byl-li vůbec publikován, příliš nerozšířil.

Druhá ambice je z hlediska našeho zájmu důležitější. Byla tedy překonána marxistická perspektiva? Ano, v jistém smyslu byla, ve smyslu, že se v edici explicitně neprojevuje. Bohužel však paradigmatická perspektiva nebyla nahrazena perspektivou jinou. PDČ takto byly zpracovány vlastně kvalitněji. Na úrovni obecného paradigmatu a perspektiv, z nichž je nahlíženo na symbolicko-náboženskou rovinu pravěkých kultur, je edice (až na výše uvedené výjimky) beznadějně bezkonceptní. Paradigmatický a teoreticko-metodologický posun

¹² Za výzkumy s mimořádně vědecky relevantním záměrem, které proběhly v době nedávné, jmenujme projekt *Sídelní prostor pravěkých Čech* realizovaný Archeologickým ústavem Akademie věd, zpracovaný např. v publikaci Martin Kuna (ed.) 2004. *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia; a projekt *Dávnověká krajina a sídla ve světle nedestruktivní archeologie* realizovaný stejným pracovištěm. Viz Martin Gojda (ed.) 2004. *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*. Praha: Academia.

je patrný jen v několika temných náznacích zmiňujících se o existenci směrů v archeologii, které výzkum náboženství a symbolismu (jakož i celé sociální reality v pravěkých společnostech) problematizují. V tomto ohledu je tedy edice bohužel dokonce zbytečným krokem zpět, neboť například v britské archeologii není marxistické paradigma v žádném případě považováno za jednoznačně překonané a neexistuje jiný nežli pouze společenský důvod, proč bylo toto paradigma našimi badateli, kteří v něm pracovali po většinu svého akademického života, opuštěno.

Přestože se množství autorů recenzované edice na vydání PDC nepodílelo a přestože edice obsahuje množství nových informací, jde stále spíše o aktualizaci této třicet let staré syntézy. Přes kvalitu zpracování artefaktuální roviny archeologických bádání doufáme v *novou* syntézu z per mladších badatelů v časovém úseku kratším, nežli který uplynul mezi vydáním PDC a *Archeologie pravěkých Čech*, která bude již plně reflektovat teoreticko-metodologický posun udávající se v četných problematikách archeologických bádání.

Seznam použité literatury (kromě recenzovaných svazků)

- Geoff Bailey – Penny Spikins** 2008. *Mesolithic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merlin Donald** 1991. *Origins of the Human Mind. Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Martin Gojda** (ed.) 2004. *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*. Praha: Academia.
- Martin Kuna** (ed.) 2004. *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia; a projekt *Dávnověká krajina a sídla ve světle nedestruktivní archeologie* realizovaný stejným pracovištěm.
- Lars Larsson** et al. (eds.) 2003. *Mesolithic on the Move*. Oxford: Oxbow Books.
- Steven Mithen** 1996. *The Prehistory of the Mind: A Search for the Origins of Art, Science and Religion*. London: Thames and Hudson.
- Evžen Neustupný** 2007. *Metoda archeologie*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk.
- Martin Oliva** 1996. „Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu.“ *Archeologické rozhledy* 48, 353–383.
- Martin Oliva** 2003. „K významu akumulací mamutích kostí aneb ‚věda‘ s rozumem v koncích.“ *Archeologické rozhledy* 55, 227–271.
- Radomír Pleiner, Alena Rybová** (eds.) 1978. *Pravěké dějiny Čech*. Praha: Academia.
- Vladimír Podborský** 2006. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie FF MU.
- Jiří Sádlo** et al. 2005. *Krajina a revoluce*. Malá Skála: Nakladatelství Malá Skála, 23–35.
- Jiří Svoboda** 1999. *Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno.